

ADATTÁR

A csomakőrösi szitaszövés

Ha a háromszékmegyei Kovászna községből Papolc felé haladunk, útunk a Kárpátok egyik völgykeblére lapuló színszékely falucskán vezet keresztül. Nem gondozott, nem gazdag község. Neve ma: Csomakőrös. E helység kedvező gazdasági fekvése korán magára vonhatta a leteleplők figyelmét. Erdők alatt, mezők felett fekszik. Fát, búzát egyaránt terem lakóinak. A falura vonatkozó első hiteles feljegyzés csak az 1567. regesztrumban tűnik fel, ahová *Keoreos* néven írták be. Ekkor 14 kapuszámból állott. Az 1713-i rendi összeírás a falu népének kiváló katonavoltáról tanúskodik, mivel nagyrészüik székely lófő. Történetének érdekességéhez hozzátartozik az is, hogy az utóbbi századokban itt sem főnemesek, sem jobbágyok nem laktak. Lakói egyenrangú birtokos határőrkatonák voltak, kik termőföldjük soványságát kitaró és szívós munkával pótolták. Testileg-lelkileg szívósak és erősek ma is, munkájukban fáradhatatlanok és állhatatosak, akár csak nagy szülöttjük: Kőrösi Csoma Sándor, kinek életében a szülőfalu szigorú katonai jellege és testi szívósága napról-napra megnyilvánult.

A kőrösiek a multban kiváló szitaiparukkal tették nevüket ismertté. A gazda a maga által kiesztelt és tökéletesített eszközökkel elkészítette a szitakérget, felesége a szitavásznat az urától összeállított *osztovátán* megszölte, a gazda kéregre tette s együtt elszekerettek készletükkel messze földre: az egész ország területére, Romániába, Törökországba, de különösen Oroszországba. A nagy Csoma Sándor családja is foglalkozott szitakészítéssel.¹ Ma a szitaipar teljesen kihalt, megölte a gyári előállítás. Még csak egy 60 éves ember, Bán Sámuel foglalkozik vele, ki a kéregfáragást atyjától s felesége Tamás Mária, ki a szövést anyjától tanulta. Nem lesz érdektelen, ha ezt a végóráját élő ősi székely háziipari foglalkozást a teljes enyészettől megmentjük.

A **kéreg**. A szitakéreg a legjobb minőségű *hangszerfá*-nak nevezett 40—50 éves *szemerkefából* (vörös fenyő) készül. A nyers fatörzset másfélméteres hasábokra fűrészelik (mert nagy szitának 1.5 m a hossza) és a *szátaló vas*-sal s a fából készült *hasító ékkel* 4 és fél collra *lebelezik* (a kéregkészítésre alkalmatlan középrészt kivágják). A lebelezéskor a fának egyenes vonalban történő hasadását fejszeéllal irányítják. Ezután következik az *elszálolás* (kettőbe hasítás). Az így nyert 7 cm hasábot a *fokoló inas* segítségével egyszerű kézzel *megfokolják* (megtisztítják). Itt arra kell vigyázni, hogy a fa beférjen a fokoló inas bevágásai közé, mert a

¹ Egy 1844. március 16-án készült községi jegyzőkönyvből ezt olvashatjuk: „Amikor Ns. Törvényünk eleibe szolitatott Gy. K. Ferentz Jossef Csoma Gábor (Sándor öccse) ökegyelme által ily okon, hogy Csoma Gábor ökegyelme e jeleni Holnap 15.dik napján hatgyukér szita vásznokot el ejtett Dants Andrásnál, a hol irt Ferentz Jossef is jelen volt és azon szitákat Ferentz Jossef Debretzy Zigmund láttára fel vette, melyet el is vitt.“ — A jegyzőkönyvnek csak a ténymegállapító részét közlöm, a *deliberatum*-ot nem.

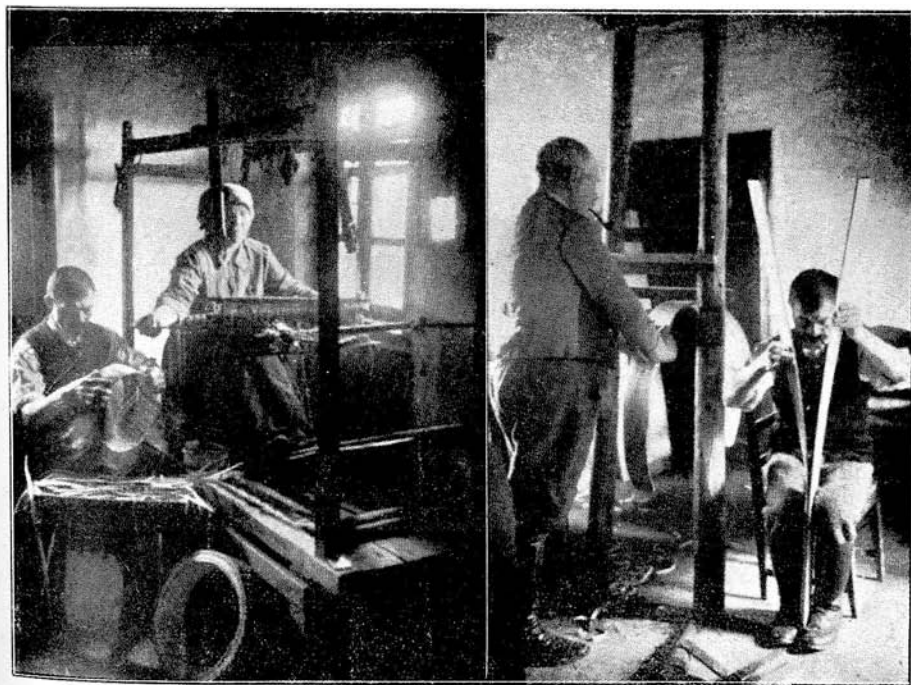
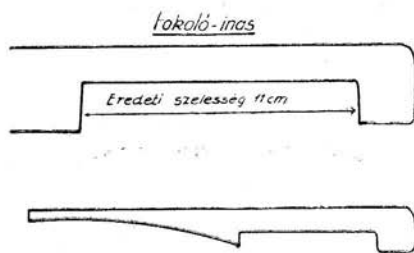
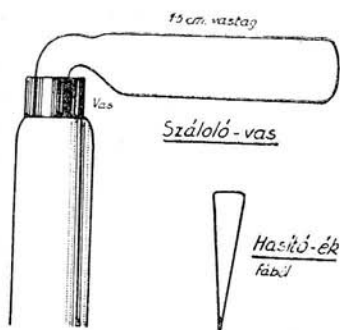
két bevágás közötti szélesség a szitakéreg egyenletes szélességét biztosítja. A fahasáb megtisztítása után a *pelenkőzés*-re kerül a sor, azaz a megtisztított hasábnak apró, vékony lemezekre való felhasogatására. Ez a sok közügyességet és óvatosságot igénylő munka szintén a szálaló vas segítségével történik, ez *vezérli egyenesbe*. A fának munka közben nem szabad hiedegnek lennie, mert akkor *kiszakad*, nem *megy mentire*. A pelenkőzés munkája széken ülve megy végbe. A fahasábot térdeik közé veszik, és a szálaló vassal lassan-lassan a hasábot feszítik, térdjükkel és balkezükkkel mintegy kitapintva a hasadás helyességét. Az utolsó két pelenkét már kezükkel csinálják, szálaló vas nélkül, ott feszítik, ahol szükséges. Ezzel a kéreg meg is van. Ezután csak finoman vékonyítják. Ezt nevezik *simittás*-nak; ez a *faragó estempely*-en történik. A faragó deszkára ráerősítik a pelenkét. Felül a pelenkét létrafokszerű beszorítással rögzítik, alul a testük súlyával. A kézvonóval addig tisztogatják, simítgatják, vékonyítják, amíg a pelenke karikába hajlik. Simítás közben kidolgozzák a kéreg fokát, azaz felső felét, és a kéreg *csináló*-ját, azaz alsó részét, melyre a vásznat teszik. Miután a kérget *megpuhogatták*, következik a kéreg-*hajtás* (hajlítás, begörbítés). A jó kéreghajtásnak előfeltétele az, hogy a pelenke közepén vastagabb, míg két szélén vékonyabb legyen. A hajtás nem darabonként történik, hanem egyszerre 6—10 darabot marokra fognak s ugyancsak a faragó estempely két foka közé beszorítva a nyalábot egész hosszában háromszor-négyszer behajlítják, karikába felgöngyölitik. A kész kérget hármásával az ú. n. *színkéreg*-be teszik (ez egy keményebb behajlított kéreg) mindaddig, amíg a színkéreg teljesen megtelik, azaz csak egy kis tenyérnyi kör marad a közepén. A kész kérgek addig maradnak a színkéregben, amíg teljesen kiszáradnak. Ezt az időt *szoktatás*-nak nevezik.

A szitavászon. A vászon lófarokból készül. Az anyagot először is tincsekbe szedik. A tincseket azután a *héhelő* segítségével *meghéhelik* (a szőr apraját kifésülik). Ezután következik a mosás. Erős lugban és bő szappanozással. A megszáritott anyagot újra héhelik s minden tincset végig spárgával csavarnak körül. Ezután végzik a *legsziporátlanabb munkát*: az *arányíttás*-t. Ez abból áll, hogy minden tincsből 3—4 szálanként a szőrt kiszedik, illetőleg a szőrt hegyétől számítva hosszúság szerint arányítják. Ennek elvégzésével a tincseket újra összekötik, s a szőrt a tövétől számítva ismét arányítják. Innen kezdve a munka gyorsabb ütemben folyik. A tincseket *elhasogatják* s az egyes apró tincseket *hegyüknél fogva csepiével* betekerik, s aljukat megbogozzák. Munka közben az anyagot állandóan nedvesíteni kell, hogy a szálak ne *sovadjanak* ki. Következő lépés a tincseknek *nyügre való felbogozás*-a. A tincseket elegyengetik, s végüket ollóval *elbetűzik*. A nyügzés általában arra szolgál, hogy a szőrszálak ne kulcsolódjanak egyik a másikba. Végül felső végénél fogva a tincseket kirázzák, hogy az apróbb szálak hulljanak ki. A rövidebb szálakat *ontok*-nak használják fel. A szőr ezzel *meg van vetve*. Ezután következik a *fogdosás*. A tincseket nyüstbe fogják, azaz a *gyakorszitánál*: egy szál nyüst — egy szál szőr. *gyírszitánál*: két szál nyüst — egy szál szőr, a *passzirszitánál*: két szál nyüst — négy szál szőr. Ezt követi a *bordába való befogás*. Ez úgy történik, hogy a *fogdosó*-val a bordába a *prém* szélén (erősség) négy szál szőrt, tovább a belseje felé két vagy egy szál szőrt fűznek be. A gyakorszita befo-

gása bordába: két szál szőr egy bordába párjával, és pedig: első és hátulsó, a gyírszítánál: minden bordába egy szál szőr, csak a szélén dupla, a pasz-szírszítánál: négy szál szőr megy be a bordába. Ilyen hosszas előmunkálat után következik az osztovátára való feltétel. Ez gyors munka. A tincseket hegyüknél fogva zsineggel a *kötözőfához* erősítik és megbogozzák, azután tövüknél fogva (a nyügbe kötött fele) a *ponkostorhoz* erősítve kifeszítik. Csak most értünk el a szövés tulajdonképpeni munkájához. Ez nagyjában a következőképpen történik: az *ontokot* (ez adja a vászon szélességét), vagyis a csépre kötözött tincset vízbe mártják, valamint a *mejéket* is (ez a vászon hosszúságát adja) megnedvesítik, hogy mind a vászon, mind a szőr-szál síma maradjon. Az ontokból, mely a mejékbe sikol, kihúznak két vagy három szálát (aszerint, milyen szitafajtát készítenek) s a bordával ráütnek a kifeszített vászonra, hogy az a kellő tömörséget megkapja. Ugyanekkor a *lábítóval* a mejéket szétnyitják. Minden szitavásznat külön tesznek fel, fognak be s végül szőnek meg.

A vászon feltétele a kéregre. A vásznat *felsirittik* a kéregre. A kérget egyik végénél *csíptetővel* összefogatják, majd a varrásra szánt *szádokfa-hársot* meleg vízbe mártva, letisztítják, lehúzzák róla a *famezsgét*, hogy ne legyen durva. Ezt a munkát *elszálalás*-nak nevezik. Az elszálalás után következik a varrás. Először a *lekötő kés*-sel lyukat hasítanak, majd a kéreg egymáson levő végeit összevarrják körülbelül négy öltéssel. (Minél tömöttebb az öltés, annál szebb a munka). Ezután a kérget átvarrják a másik végénél is úgy, hogy *lefoglalják* a hárs végét is. Itt csak arra kell vigyázni, hogy a lekötő kés ne hatoljon lehetőleg évgyűrűbe, mert ott könnyen hasad, hanem két évgyűrű közé, ahol a kéreg ellenállóbb. Miután a kiálló végeket a varrásnál levágják, a csináló felet egyenletessé teszik, lesímítják egy éles késsel. Szintén lesímítják a *csíptető-t* is, amely nem egyéb, mint egy keskenyebb kéreg; ezt *dupla csíptető*-nek is nevezik. A csíptető belső, alsó felét kivékonyítják, hogy tapadjon a kéreg belső falához. Így a szítalendő liszt nem hull be a kéreg és a csíptető közé. Ezen kívül a csíptető erősségül is szolgál. Ezt a csíptetőrendszert kizárólag csak Kőrösön alkalmazzák, feltalálója éppen Bán Sámuel. Találmányát *belső csíptetős, erős szita*-nak nevezi. A belső csíptető két végének egy magas üllőn való lenyitolása után következik a külső csíptető lesimítása. A külső csíptető már nem feszül szorosan a kéreg falára. Nem egy szintben helyezik el a kéreggel és a belső csíptetővel (E két utóbbi egy szinten van). A külső csíptető a kéregnél egy jó ujjnyival fennebb van. A külső csíptetőt külön összekötik hárssal, de ezt nem varrják, hanem a hársat egyszerűen rácsavarják. A lyukat árral hasítják, s csak egy helyen foglaltatják össze. A kérget elkészítése a külső csíptetőnek a kéregre való szoros ráillesztése után ér véget. Ha a csíptető netalán igen szoros, feszes, akkor belső feléből faragnak le vagy a végeiből vágnak ki.

A vásznat a külső csíptető és a kéreg közé szorítják be. A vásznat feszesre kihúzzák, hogy a széleken *buggy* ne maradjon. A vásznat a külső csíptető felett szorosan háncsallal *lekötik* s azután a háncs alatt keresztül húzva egy újabb háncsszalaggal és egy *sirittő*-tővel feszesen körülvarrják. Munka közben a háncs állandó nedvesítése szintén szükséges. A szitakészítés utolsó állomása: a *lekötés*. Lekötik a külső csíptetőt. Még pedig

Az alsó kép jobboldali felén a baloldali alak a **pelenkésés**, a jobboldali a **kéreghasítás** műveletét végzi. — A bal alsó képen az asszony az osztóvátán sző, a férfi a vásznat teszi fel a kéregre.

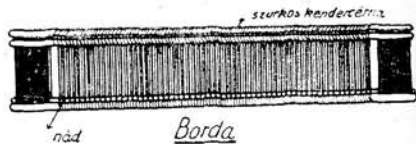
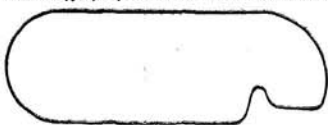
Héhelő

Vastagság hosszúsága 20cm.

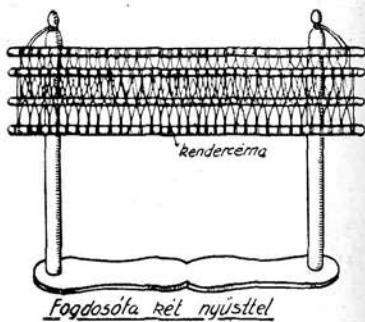
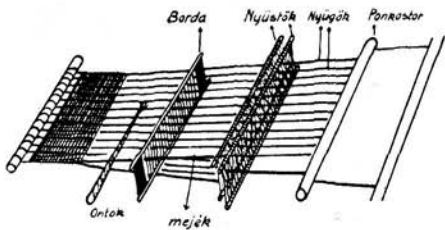

Fogdosó

Eredeti nagyság, Gyümölcstábi készül (Szilvafádból)

Csép az ontokkal

Lekelő-kés

Hindia kelet felől érkezik

Eredeti hosszúság 13 cm. Nyélvélesség 22 cm.

Orító-ló

Hejgye fele rakonyudák

Eredeti hosszúság 8 cm

Csipele-fa

Eredeti szélesség 2.5cm., eredeti hosszúság 23 cm.

Ár

Eredeti hosszúság 14cm. Eredeti szélesség 2cm.

négy helyt hárssal összevarrják a kéreggel, miközben megadják a külső csíptető végleges helyét s ezzel végérvényesen kifeszítik a szítavásznat. A lekötés négy helyt kereszt alakban történik. Szintén Bán Sámuel újítása az is, hogy a külső csíptetőt, a kérget és a belső csíptetőt vagy két helyen rövid vasszeggel összefogatja, s két helyt ugyanezt faszeggel végzi. Az utolsó simítás már nagyon egyszerű munka: egy éles késsel a siritést (a szőr- és háncsvégeket) levágják, letisztítják.

Ime, így készült századokon keresztül a kőrösi szita. Bel- és külföldi kelendősége bizonyítéka volt annak, hogy „a fáradhatatlan szorgalmatosság olyan gyümölcsöket érlelt, melyet az emberek dicsőségnek hívnak. Minekünk, magyaroknak pedig nemcsak dicsőségünk, hanem maradásunk is abban vagyon“ (Zrinyi: A török áfium...).

Debreczy Sándor